

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

MUDYAXIHI/KHOTAVUXIKA 2024

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 10.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso (30)

XIYENGE XA B: Nkomiso (10)

XIYENGE XA C: Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi (40)

2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.

3. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

4. Khwatihata ehansi ka xiyenge xin'wana na xin'wana.

5. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hileswi ti nga xiswona eka phepha ra swivutiso.

6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo yin'wana na yin'wana.

7. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.

8. Minkarhi leyi ringanyetiweke:

XIYENGE XA A: 50 wa timinete

XIYENGE XA B: 20 wa timinete

XIYENGE XA C: 50 wa timinete

9. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA A: PROSI**XIN'WANA NA XIN'WANA XI NA HAKELO YA XONA.**

1	Tatana Guwela a a akile emugangeni wa Tihelani, ehansi ka Masipala wa Rixongile. A a ri n'wamabindzu loyi a humelerile swinene loyi a tisa ntshembo eka vaaki va muganga wa Tihelani. Yena na nsati wa yena Rhulani va tivurile hi tintombi timbirhi ta mahahlwa Nxavo na Nkoka, lava nga thandlamiwa hi jaha leri nga thyiwa vito ra Giyani. Vatswari lava va kurisile vana va vona kahle, ngopfungopfu mana wa vona Rhulani, loyi a sala na vona ekaya. A a ku ri ku navela ka vatswari leswaku vana va vona va kula ku fana na vana van'wana, hambileswi vona a va tamerile swa le mandleni swi nyawula. Vana va ngenile swikolo swo ka swi nga ri swa mfumo leswo hakeriwa timali to durha, va tlhela va yisiwa na le kerekeni.	5 10
2	Loko swikolo swi pfala a va hamba va ya pfuna emabindzwini ya tata wa vona, ku ri ku endlela leswaku va kula va ri karhi va tolovela ntirho. Ku navela ka Guwela a ku ri leswaku va tirha na yena na ku yisa bindzu emahlweni loko yena a ta va a hundzile emisaveni. Rhulani yena a tibyela ku seketela vana va yena eka leswi va nga ta tsakela ku dyondzela swona. Loko vana va kula va sungurile ku tihlawulela mintirho leyi a va tsakela ku tirha yona. Nxavo u dyondzerile vudyondzisi, kasi Nkoka yena u dyondzerile vuongori, mintirho leyi Guwela a yi vona yi ri ya xiyimo xa le hansi yi nga fanelangi vana va yena hi ku va a tsan'wa miholo ya yona. Loyi a tsakisike tata wakwe a ku ri yena Giyani. U yisiwile eYunivhesithi ya Joni ku ya tokotela tidyondzo ta swa mabindzu, kambe yena a fika a tlanga, a nga yi eku dyondzeni. A a tshamela ro endla swintlangwana hi mahelo ya vhiki, ku nwiwa, vanghana va ri ku n'wi xiseteleni, hi ku dyondza va pasa. Loko lembe ri hela u hlongoriwile hikuva a nga pasanghi hambu yi ri yin'we ya tidyondzo ta yena.	15 20
3	Va khale va ri kuwa ra le thyakeni u dyisa hi n'wana, Guwela na yena u amukerile jaha ra yena hi malwandla. A tirha na rona mabindzu ya yena, laha a swi tikomba swi famba kahle swinene. Loko nkarhi wu ya wu famba, Giyani u thelerile eka mahanyelo ya yena ya khale, kambe sweswi a a endla mintlangu leyikulu yo titsakisa na vanghana va yena. A a famba a ya eku wiseni etindhawini ta le kule. Loko a ri kona a pfa a nga yi entirhweni naswona loko a tshuka a yile a fika a teka mali emuchinini a duka na ro na vanhwana. Leswi swi karhatile vatswari va yena swinene, va ringetile ku n'wi komba switandzhaku swa maendlelo ya yena kambe a nga va twangi. Leswi swi endlile leswaku tata wakwe a n'wi humesa entirhweni kutani a sungula ku xaniseka hikuva a nga ha laveki eka mabindzu ya tata wakwe.	25 30 35

4 Giyani u sungurile ku hamba a rhuma vafana ku ya phanga eka mabindzu ya ka vona va vuyisa mali eka yena, kutani a va hakela. Xihundla lexi xi humerile ehandle loko vafana lava va khomiwile kambe Giyani yena u tlurile a nantswa tilo. Tata wa yena u n'wi rivalerile nakambe a tlhela a n'wi pfulela bindzu ro hlantswa mimovha na ku sweka swakudya. A a lava ku ri a nga ha n'wi onheli nakambe. Leswi swi antswile hi ku swi vuyisile miehleketo ya yena, a vona rirhandzu ra vatswari va yena. U tirhile hi matimba ku kurisa bindzu ra yena, a tlhela a hlawula vanghana va kahle a hambana na lava a va lava mali ya yena ntsena. Leswi swi tsakisile vatswari va yena. U tekile na nsati a va na ndyangu wa kahle, leswi vuyiseke ntshembo eka vatswari vakwe swi tlhela swi vuyisa na ndzhuti wa yena. 40 45

5 Endzhaku ka malembe mambirhi, lavaya a a hamba a va rhuma ku yivela tata wakwe va humile ejele kutani va n'wi sindzisa ku va hakela mali n'hweti na n'hweti.

[Xitshuriwa xa vutitumbuluxeri]

- 1.1 Xana tatana Guwela a tirha ntirho muni? (1)
- 1.2 Nyika vito ra n'wana wo hetelela wa Guwela na Rhulani. (1)
- 1.3 Boxa ku navela ka Guwela ehenhla ka vana va yena loko va ta va va kurile. (1)
- 1.4 Hi tihi tindlela leti Guwela na Rhulani a va kurisa vana va vona hi tona? Nyika tindlela timbirhi. (2)
- 1.5 Hikokwalaho ka yini Guwela a tsan'wa mintirho ya vana va yena va mahahlwa? (2)
- 1.6 Xana hi swihi leswi hi kombaka leswaku Guwela a tikarhatela ntirho wa yena wa bindzu? (2)
- 1.7 Nyika tinhlamuselo ta swivulwa leswi nga laha hanshi:
- 1.7.1 ... hambileswi vona a va tamerile swa le mandleni swi nyawula. (2)
- 1.7.2 ... Giyani yena u tlurile a nantswa tilo. (2)
- 1.8 Hetisa xivulwa lexi landzelaka hi ku hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hanshi.
- Mahahlwa i vana vambirhi lava velekiweke ...
- A hi mutswari un'we.
- B siku rin'we hi mutswari un'we.
- C hi siku rin'we.
- D lembe rin'we hi mutswari un'we. (1)

- 1.9 Rhulani a ri wansati wo amukela xin'wana na xin'wana lexi a xi naveriwa hi vana va yena. Seketela mhaka leyi. (2)
- 1.10 Xana Guwela a a nyika ku tshemba eka vaakatiko va muganga wa Tihelani hindlela yihi? (2)
- 1.11 Xana Guwela u ku dyondzisa yini hitlhelo ro tekela vana swiboho eka xitshuriwa lexi. (2)
- 1.12 Nhlokomhaka ya xitshuriwa lexi yi ri xin'wana na xin'wana xi na hakelo ya xona. Seketela mhaka leyi hi leswi humeleleke Giyani loko a ri eYunivhesithi. (2)
- 1.13 Xana wena u vona swi ri kahle ku va vanhu lavaya vo huma ejele va lava ku hakeriwa n'hweti na n'hweti hi Giyani ke? Seketela vonelo ra wena. (2)

XITSHURIWA XA B: XIFANISO

[Xitshuriwa xi huma eka [Getty images.com](https://www.gettyimages.com)]

- 1.14 Hlamusela leswi humelerisiwaka hi xitshuriwa xa B. (1)
- 1.15 Xana mayimelo ya vanhu lava nga enyangweni wa movha ya hi kombisa yini? (1)
- 1.16 Kombisa ku tikeriwa loku vanhu lava va nga hlanganaka na kona masiku man'wana. (2)
- 1.17 Xana leswi endliwaka hi lava tiseke movha swa amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO**XIVUTISO XA 2**

Hlaya xitshuriwa xa C laha hansi kutani u longoloxa tipoyinti ta NKOMBO leti kombisaka **SWIENDLO LESWI KOMBISAKA VUKORHOKERI BYA XIYIMO XA LE HANSI.**

SWILETELO

1. Longoloxa NKOMBO wa tipoyinti hi marito LAMA NGA HUNDZIKI 70.
2. Nombora swivulwa swa wena ku suka eka 1–7.
3. Tsala poyinti YIN'WE eka xivulwa xin'wana na xin'wana.
4. Tirhisa marito ya WENA N'WINYI.
5. Kombisa ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke ma ri endzeni ka swiangi emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C**VUKORHOKERI BYA XIYIMO XA LE HANSI**

Loko hi ri karhi hi hanya hi lava vukorhokeri byo huma eka vanhu vo hambanahambana. Vanhu van'wana loko va ku tirhela mbilu ya basa kasi van'wana u ta sala u rila mihloti.

Lavo tsandzeka loko va ha lava ntirho va titsongahata va endla na switshembiso swo khorwisa. Va thole, u ta tivonisa. Valavo hi lavo loko va lunghisa rivanti va suka va tshove na loko ra rona. A va lolohi ku ta va ri hava switirho, loko va fika va swi lomba eka wena, va tlhela va nga hunguti mali ya swona. Loko va ri lavo aka va ta ku xavisa swilo swo tala ivi va tirhisa hafu va siya leswin'wana va tifambela. Va tlhela va koxa na ku phameriwa vuswa na nyama loko va tirha masiku yo talanyana eka wena. Hi xitalo loko va lava ku cinca swo karhi eka pulani ya wena a va ku vutisi, vo cinca ivi u vuya u hlamala.

Laha va nga tirha kona onge a ko tirha vanhu vo hlangana nhloko. Va siya ndhawu yi lo pyi, hi thyaka na switirho swi lo n'walala! Wena n'wini wa muti u ta sala u ku kho, u rholela u tlhela u basisa. Loko wo endla xihoxo u va nyika mali yo karhi va nga si heta ku tirha hiloko u va pepejerile, va ta vuya endzhaku ka mavhiki yo hlayanyana.

Vanhu lava va hava vukorhokeri byo amukeleka kambe loko ri xile va ri, 'Hi na maphepha kambe a hi yi kumi mintirho' Hlambanyani!

[Xitshuriwa xa vutitumbuluxeri]

NTSENGO WA XIYENGE XA B:

10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI

XIVUTISO XA 3

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

[Xi huma eka: www.erf123.com]

- 3.1 Boxa ntirho wa xisibi lexi navetisiwaka eka xinavetiso lexi. (1)
- 3.2 Hikwalaho ka yini rito TSEMBA ri tsariwile hi maletere lamakulu? (2)
- 3.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka. Marito lama nge: 'Na wena endla tano eka swandla swa wena.' Ya vula leswaku na wena xi ...
- A tirhise. (1)
- B rhandze.
- C tshembe.
- D tive.
- 3.4 Muhlovo wo basa wa xisibi lexi wu hlamusela yini hi xona? (2)
- 3.5 Kombisa nkoka wa ku tirhisiwa ka marito, 'Madokodela ya nhlonge ...' eka xinavetiso lexi. (2)
- 3.6 Hi rihi hungu leri xinavetiso lexi xi fikisaka rona hi ku tirhisiwa ka xifaniso xa swisibi swimbirhi swo basa endzeni ka xisaka? (2)

[10]

XIVUTISO XA 4: KU XOPAXOPA KHATHUNI

Xiyaxiya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E

[Xi huma eka: www.cartoonstock.com]

- 4.1 Boxa ndhawu leyi swimunhuhatwa leswi swi nga eka yona. (1)
- 4.2 Hikokwalaho ka yini ximunhuhatwa xa A xi ri kona endhawini leyi? (2)
- 4.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka. Hi ku leteriwa hi leswi nga eka khathuni, leswi endleke leswaku ximunhuhatwa xa A xi rivala tinotsi ekaya i ku ...
- A nonoka.
B chuha.
C dyuhala.
D lahleka. (1)
- 4.4 Tinotsi leti rivariweke hi ximunhuhatwa xa A ti khome mahungu ya muxaka muni? (2)
- 4.5 Rito 'Yowee!' ri kombisa yini mayelana na ku titwa ka ximunhuhatwa xa A? (2)
- 4.6 Hi ku vona ka wena swimunhuhatwa swa B ku fika eka E swi vuyeriwile eka leswi a swi tele swona ke? Seketela. (2)

[10]

XIVUTISO XA 5

- 5.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F: PROSI

Mufundhisi Phaphama u rhumile Magezi ku tivisa vandyangu hi matikhomele yo ka ya nga ri kahle ya Vongani. Endleleni a famba a ri karhi a vutisa Vongani leswaku hikokwalaho ka yini a endla mhaka yo biha hindlela leyi. Vongani a nga kotangi ku hlamula hindlela yo enerisa. Eku heteleleni Vongani u tlhavile Magezi hi xivutiso lexi nga endla leswaku a nga tshamiseki emoyeni. 'Ndzi ri eka wena wa swi tshemba leswaku hi mina ndzi nga veka swipikiri exitulwini xa Mufundhisi Jasco?' Magezi a pfumala nhlamulo. 5

Magezi u hetelele a fikisile mahungu ekaya. Xibele tata wa yena u khomiwile hi tingana loko a twa mahungu lawa, kutani a vulavula na Vongani, a n'wi tshinya hi matimba. Nhlamuselo leyi Vongani a a nga ringeta ku yi nyika Xibele a yi amukeriwangi. Masiku loko ma ri karhi ya famba Vongani u sungurile ku swi vona leswaku mintolovelo yo tsakisa leyi a hanya hi yona exikolweni a yi sungurile ku hunguteka. A suka eka ku va xirhandzwa, a hundzuka un'wana wa vana va xikolo. U ringetile ku tikarhata eka tidyondzo ta yena leswaku a ta tsakisa mudyondzisi, ku endlela leswaku a ta rivaleriwa hambileswi nandzu a wu nga ri wa yena. 10 15

[Xitshuriwa xa vutitumbuluxeri]

- 5.1.1 Tihela u tsala xivulwa lexi u sungula hi rihlanganisi leri tikisiweke. U ringetile ku tikarhata eka tidyondzo ta yena **leswaku** a ta tsakisa mudyondzisi. (2)
- 5.1.2 Tirhisa rito **tlhavile** u kombisa nhlamuselo yo hambana na leyi nga exivulweni lexi landzelaka. Eku heteleleni Vongani u **tlhavile** Magezi hi xivutiso lexi nga endla leswaku a nga tshamiseki emoyeni. (2)
- 5.1.3 Tsala marito lama tikisiweke hi rito rin'we. A suka eka ku va xirhandzwa, a hundzuka un'wana wa **vana va xikolo**. (1)
- 5.1.4 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka nandzulo. Magezi a pfumala nhlamulo. (2)
- 5.1.5 Nyika nhlamuselo ya xivulavulelo lexi tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi. Xibele tata wa yena u **khomiwile hi tingana** loko a twa mahungu lawa. (2)
- 5.1.6 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka **nkarhi lowu nga hundza**. Hikokwalaho ka yini a endla mhaka yo biha hindlela leyi? (2)

- 5.1.7 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka vunyingi.
Nhlamuselo leyi Vongani a a nga ringeta ku yi nyika Xibele a yi amukeriwangi. (2)
- 5.1.8 Nyika nkomiso wa rito leri tikisiweke laha hansi.
Mufundhisi Phaphama u rhumile Magezi ku tivisa vandyangu. (1)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

- 5.2 Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

N'wayitelo wa vona a wu kombisi ntsako. Xipanu xa Banyana Banyana hi tinyungubyisa hi xona. Xipanu lexi xi hlanganisa tinxaka ta Afrika-Dzonga, loko xi tlanga n'wana u *anwa* hi tsheve. Tiko hinkwaro ra swi tiva loko ku tlanga Banyana Banyana.

[Xifaniso lexi xi huma eka: [Times LIVE](#) hi Weam Mostafa/BackpagePix]

- 5.2.1 Rito ntsako ri huma eka riendli, tlhela u tsala xivulwa xa wena n'wini u tirhisa riendli ra kona. (2)
- 5.2.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka. Ku tinyungubyisa swi vula ku ... (1)
- A tisola ngopfu.
B tiveka ehenhla.
C tiputa vusiwana.
D titekela ehansi.
- 5.2.3 Tlhela u tsala xivulwa lexi landzelaka u lulamisa swihoxo.
Loko xi tlanga n'wana u *anwa* hi tsheve. (1)
- 5.2.4 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka tlhelo ra mpfumelo.
N'wayitelo wa vona a wu kombisi ntsako. (2)

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C:

40

NTSENGO WA TIMARAKA:

80